
DRASKÓCZY ESZTER

A Zsigmond királynak ajánlott latin Dante-fordítás és kommentár (1417). Giovanni da Serravalle kommentárszerzői stratégiái

Jelen írás az egri Főegyházmegyei Könyvtárban található Dante-kódexszel foglalkozik, amely a teljes latin Komédia-fordítást tartalmazza Giovanni da Serravalle (1350k.–1445) fermói püspök tollából, kiegészítve a Pokolhoz általa írt kommentárral; mind a fordítás, mind a kommentár a konstanzi zsinat alatt készült. Tanulmányomban egyrészt megvizsgálom azokat a leegyszerűsítő és negatív véleményeket, amelyekre hivatkozva különböző szempontokból jelentéktelennek minősítették a fordítást, kommentárt, illetve magát a kódexet. Másrészt pedig arra keresek választ, miért nem tudta betölteni a könyv a célját, vagyis, hogy azok számára, akik nem ismerik az olasz népnyelvet, de latin grammatikát tanultak, így a „németek, gallok, angolok, csehek, magyarok, szlávok, lengyelek, hispánok, portugálok, kasztíliaiak stb.” számára érthetővé és felfoghatóvá tegye Dante költői művét, és terjessze a „teológus poeta” erkölcsi és teológiai tanításait.¹

Kulcsszavak: Giovanni Bertoldi da Serravalle, Dante Alighieri, *Komédia*, latin fordítás, kommentár

Magyarországon három Dante-kódex található, és mindhárom különleges. Az ELTE Egyetemi Könyvtárban található az egyik legrégebbi és legértékesebb illusztrált Dante-kódex, amely a *Komédia* szövegének nagy részét tartalmazza észak-olasz, feltehetően venetói nyelvjárásban, amely egy nyelvileg egyedülálló szövegváltozat. Ez az 1345 körülre datált kó-

¹ A kutatást a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj tette lehetővé. Előadásként elhangzott 2023. szeptember 7-én, *A Zsigmond királynak ajánlott latin Dante-fordítás és kommentár (1417)* címmel, a Sárospatakon 2023. szeptember 6–9. között „A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében: kiadás, befogadás, használat” címmel megrendezett Rebakucs-konferencián.

dex az egyik első olyan illusztrált Dante-kézirat, ahol a miniatúrák „képi kommentárt” alkotnak, vagyis nem pusztán díszítések, iniciálék a kódex nyitóoldalain (amilyen a korabeli illusztrált kéziratok többsége). A *Monarchia* Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 15. századi, kommentárt is tartalmazó kézirata azért is kivételes, mert a *Komédiával* szemben, amely közel nyolcszáz kéziratban maradt fenn, a *Monarchiát* kevesebb mint két tucat másolat őrizte meg.² Továbbá, mert Cola di Rienzo *Monarchia*-kommentárja mindössze két kéziratban olvasható, és ezek közül az egyik az OSZK-ban őrzött. A harmadik Dante-kódexünk az egri Főegyházmegyei Könyvtárban található teljes latin *Komédia*-fordítás Giovanni da Serravalle (1350k.–1445) fermói püspök tollából, kiegészítve a *Pokolhoz* általa írt kommentárral; mind a fordítás, mind a kommentár a konstanzi zsinat alatt készült. E kézzel foglalkozom jelen írásban, egyrészt megvizsgálva azokat a leegyszerűsítő és negatív véleményeket, amelyekre hivatkozva különböző szempontokból jelentéktelennek minősítették a fordítást, kommentárt, illetve magát a kódexet. Másrészt pedig arra keresem a választ, miért nem tudta betölteni a könyv a célját, vagyis, hogy azok számára, akik nem ismerik az olasz népnyelvet, de latin grammatikát tanultak, így a „németek, gallok, angolok, csehek, magyarok, szlávok, lengyelek, hispánok, portugálok, kasztíliaiak stb.”³ számára *érthetővé és felfoghatóvá* tegye Dante költői művét, és terjessze a „teológus poéta” erkölcsi és teológiai tanításait. Nem lehetünk ugyanis biztosak abban, hogy a lekicsinylő vélemények és a csekély recepció között következményes viszony áll fent.

A szerző, a keletkezés körülményei

Giovanni Bertoldi da Serravalle pályájáról sok adatunk van,⁴ tudjuk, hogy már fiatalon oktatni kezdett Ferrarában, ahol minden valószínűség szerint hallgatta Benvenuto da Imola Dante-előadásait 1375–1376-ban:

² Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Lat. M. E. 212. (D’ALESSANDRO [2015]).

³ A Zsigmondnak szóló ajánlólevél. (*Prologus in qualibet perte libri translati. Serenissime et invictissime atque metuendissime Domine D. Sigismunde dei gratia Romanorum Rex et Cesar semper auguste, necnon et Ungarie Rex [...]*)

⁴ A legfrissebb összefoglalót ld. FERRANTE (2012a: 61skk).

az ő *Komédia*-kommentárja szolgál majd alapul Giovanniéhoz, évtizedekkel később.

Főként morálfilozófiát és teológiát oktatott Paviában, Padovában, Perugiában és 1393–1397 és 1400–1404 között Firenzében, ahol bizonyosan megismert kortárs humanistákat, illetve más Dante-kommentárokat is. Feltételezhető, hogy itt szerezte meg azt a Benvenuto da Imola-kommentárt tartalmazó kódexet, amit magával vitt a konstanzi zsinatra. A Giovanni da Serravalle birtokában lévő Benvenuto-kézirat nem maradt fenn, de tudjuk, hogy ez egy későbbi és teljesebb változat volt, mint a fennmaradt és most Firenzében őrzött Benvenuto-szöveg.⁵

Oktatói tevékenysége mellett prédikátorként is jelentős volt, emellett fontos egyházi szerepeket töltött be: 1405-től a marchei minorita szerzetesek tartományfőnöke; 1410-től XII. Gergely pápa különleges titkára; a konstanzi zsinat idején (ahol ő bizonyosan 1416 januárjától tartózkodott) fermói püspök; 1418-tól fanói püspök. Továbbá diplomáciai megbízásokat is kapott: már a perugiai *signoria* is küldte tárgyalásokra; azután 1410-ben Rimini urával, Carlo Malatestával, később, 1412-ben Nápolyi László nápolyi királlyal és magyar trónkövetelővel tett politikai célú utazásokat.

Részvétele a konstanzi zsinaton vallási és diplomáciai szempontból egyaránt fontos lehetett. Az elismertségét mutatja, hogy az itáliai küldöttek kétszer is vezetőjükke választották, és nemzetközi kapcsolati hálót alakított ki. A zsinat által megvitatott kérdésekben állást foglalt (az eucharisztia témájában nagy sikerű beszédet tartott, a jelen tanulmányban elemzetten kívül kizárólag ez a műve maradt fenn), és az egyház reformját sürgette. Ez a törekvése a *Komédia*-kommentárjában is nyomot hagyott (pl. a *Pokol* 19. énekében a szimónia miatt bűnhődő pápák esetében), és ez is cáfolja azt az elterjedt szakirodalmi vélekedést, miszerint Giovanni da Serravalle csupán kibővítette mestere, Benvenuto da Imola kommentárját.

Ahogyan az ajánlásokban leírja, Serravalle a zsinaton kapott felkérést a dantei *Komédia* latin fordítására és kommentárjára három prelátustól, Amedeo di Saluzzo bíborostól, aki nem mellékesen VII. Kelemen

⁵ Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Ashburnham 839, 1381 v. utána. PAOLAZZI (1990: 5–37).

avignoni pápa unokaöccse volt, Nicholas Bubwith-tól, aki London, Bath és Wells püspöke, valamint Robert Hallamtól, aki Salisbury püspöke és az Oxfordi Egyetem kancellárja is volt. Nekik szól a vatikáni kódex ajánlása, amely sokkal rövidebb és egyszerűbb, mint az egri kódex Zsigmondnak szóló ajánlása. A megbízók, vagy inkább munkára buzdítók halálozási évszáma (1419, 1424 és 1417) mutatja, hogy személyesen nem sokaig állt módjukban ennek a fordításnak az útját egyengetni.

A fordítás

Igen sebesen készült el a munka, a teljes *Komédia* latin fordítása mindössze 5 hónap alatt: 1416 januárja és májusa között. A kommentár is kevesebb mint egy év alatt: 1416. február 1. és 1417 január 6. (így az egri kódex) vagy (a másik két kódex szerint)⁶ 16. között. Mert, ahogy írja Giovanni, a „rendelkezésére álló idő rövid” volt, amit nem fejt ki, de nyilvánvaló, hogy még a zsinaton szeretne volna a lehető legtöbb kézbe és országba eljuttatni. Giovanni maga mondja, hogy egy méltó fordítás készítéséhez két évre lett volna szüksége, így csak „darabos stílus”-ban tudta elkészíteni azt, emiatt mentegetőzik.

A fordításnak kritikai kiadása nem készült még, aminek egyik oka, hogy ez egy népszerűsítő célú, középkori latinsággal megírt szöveg, amely egyidőben keletkezett a humanisták ékes szövegeivel, vagyis stílusában idejétmúltnak vált már a születése pillanatában. Másrészt ez egy, az eredetit „túlságosan szorosan” követő fordítás, amelyet részben emiatt nem is vizsgált a szakirodalom. A fordítás teljesen szöveghű, azon belül a mű „betű szerinti értelmét” adja vissza; abban az értelemben pedig „túlságosan szoros”, hogy még a szavak hangalakját is maximálisan igyekszik követni. A szintaxis szintjén kénytelen változtatni, és ezzel adott esetben értelmez is, de szinte kivétel nélkül az olasz eredetihez legközelebbi hangalakú latin szót választja fordításában, akkor is, ha egyes esetekben a jelentések már eltérnek egymástól.

⁶ A vatikáni kézirat (Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Capponi 1) a 15. század első feléből származik, a londoni kódex (London, British Library, Egerton 2629) pedig a 15. század közepén keletkezett: ez a kommentárt tartalmazza, a fordítást azonban nem.

Így a *Pokol* 19. énekében, amikor Dante leírja, hogy a földbe vájt lyukakból kilóg a bűnös pápa lába: *infino al grosso*, ami a húsos rész, vagyis a vádli (esetleg a comb), Serravalle a latin *grossusszal* fordítja, aminek a jelentése 'durva', 'nyers', és ezzel a latin *terzina* értelme elcsúszik.

Egy kutató egyenesen „idegesítő”-nek nevezi Serravalle fordítását, „ha Dante szövege mellé tesszük”.⁷ De a fordítás egyrészt nem az olasz eredeti *mellé* készült, hanem *helyette* (minden kódexben így szerepel), másrészt pedig a szó szerinti fordítás a szöveg autoritásának megőrzésére szolgál, hiszen ahogy Serravalle bevezetőiből kiderül, Dante szövegét teológiai tekintélyként akarja felhasználni, ugyanúgy, ahogy a Biblia népnyelvű fordításai is a középkorban szóról szóra történő, szoros fordítások.

Ez a *Komédia* legrégebbi teljes – kiadható minőségű – fordítása, nemcsak latinra, hanem bármilyen nyelvre.⁸ A külföldi szakirodalom alapvetően prózafordításként tartja számon, pedig Szabó Mihály, a *Lakoma* fordítója – aki komoly tanulmányt szentelt a Serravalle-fordításnak – teljesen meggyőzően mutatta be, hogy az eredetit ritmusban is szorosan követve, a latin *Komédia*-fordítás is *hendecasyllabusban* készült, ahol a 10. szótag mindig hangsúlyos, és általában még egy szótag, a 4. vagy a 6. Példaként álljon itt az első három sor:

In medio itineris *vite nostre*
 Repperi me in una *silva obscura*.
 Cuius recta *via* erat *devia*.

Ami valóban kísértetiesen követi az eredetit:

Nel mezzo del cammìn di *nostra vita*
 Mi ritrovai per una *selva oscura*
 Che la diritta *via* era smarrita.⁹

Hadd szenteljek itt néhány kiegészítő, kontextusteremtő mondatot a korabeli latin *Komédia*-fordításoknak. Fordításrészletek már készültek

⁷ BELLOMO (2004: 165).

⁸ Csak 1428-ban és 1429-ben fogják kasztíliaira és katalánra fordítani.

⁹ SZABÓ (1966: 433–464).

korábban: a latin nyelvű kommentárok gyakran lefordítják az értelmezendő dantei sorokat, így tesz például Pietro Alighieri, Dante egyik, és kommentárszerzőként bőbeszédűbb fia. Coluccio Salutati pedig a szerencséről szóló *Komédia*-részek (*Pok* 7, 73–96 és *Purg* 16, 66–81) sorait hexameterben fordította le az 1396–1399 között írt *De Fato, fortuna et casu* című traktátusában. Coluccio egyéb munkáiban is erős „a mi Danténknak” (*Dantes nosternek* nevezi), elsősorban a *Monarchiának*, de a *Komédiának* a hatása is.¹⁰ Salutati Dante védelmére kelt Leonardo Bruni negatív véleményével szemben, aki a *Komédia* nyelvét kritizálta dialógusában (*Dialogi ad Petrum Histrum*). Fordításának egyik célja, hogy azzal az irodalmi kánonban magasabb szintre emelje Dante költeményét.

Létezett továbbá egy teljes, hexameteres latin *Komédia*-fordítás is, amely bő tíz évvel későbbi, mint Giovanni da Serravallée, de ezt nem adták ki, mert nehézkes, és sok hibát tartalmaz, mindenesetre számon tartják. Ez Matteo Ronto munkája, aki egy velencei kereskedőcsalád sarjaként Krétán született, majd katonai karrierje után olivetánus szerzetes lett, és 1427–1431 között a pistoiái bencés kolostorban fordította Dantét. A fordításhoz illesztett egy elégiát arról, hogy milyen büntetéseket kellett elszenvednie éppen az önszorgalomból végzett fordítói munka miatt: a konyhára küldték a ragacsos edényekhez, és takarítania kellett.¹¹

Szöveghagyományozódás, a kéziratok

Giovanni da Serravalle fordítására és kommentárjára visszatérve, azt a recepció szempontjából nem tarthatjuk sikeresnek, hiszen összesen három kéziratban maradt fenn hiánytalanul valamelyik egysége (vagy a fordítás, vagy a kommentár).

A vatikáni, Capponi 1-es jelzetű kézirat a 15. század első feléből származik: a latin fordítást és a teljes kommentárt tartalmazza, valamint a három felkérő-megbízó prelátusnak szánt ajánlást. Erről a kézitról azt lehet tudni, hogy 1736–1747 között Capponi márkai könyvtárában volt, itt olvasta és másolta is egy dantista, és ennek köszönhetően valamennyire ismert lett.¹² Majd az 1880-as évek végén megtalálták a Vati-

¹⁰ NUZZO (2024: 91–126).

¹¹ WRANA (2015: 174–175).

¹² BELLOMO (2004: 163–168).

kában, és XII. Leó megbízott két ferences szerzetest, Marcellino da Civezzát és Teofilo Domenichellit, hogy adják ki: őket Isidoro del Lungo ismert dantista és kommentárszerző vezette ebben a munkában.

Máig ez az egyetlen kiadása a teljes műnek, és mindössze a *Pokol* 1–13. énekéhez írt kommentárból készített kritikai kiadást 2012-ben Gennaro Ferrante. Némi rendi büszkeségtudattal írták a kiadók az előszóba, hogy ez egy teljes egészében ferences munka, mert ferences a pápa, aki megbízta őket, ferencesek a szövegkiadók, ferences a kommentárszerző és fordító, és ferences maga a szerző is. Arra a semmivel alá nem támasztható feltevésre utalva, miszerint Dante a ferences harmadrend tagja lett volna. Ez az elmélet a pisai Francesco da Buti 1385-ös Dante-kommentárjából származik, aki a *Pokol* 16. énekében szereplő utazó Dante kötélövéből következtetett erre.¹³

Az egri kézirat, a Főegyházmegyei Könyvtár P.V.1. jelzetű kódexe a 15. század első felére datálható, és tartalmazza a teljes *Komédia* latin fordítását, továbbá a kommentárt a *Pokol*hoz. Ez egy fólió méretű papír és hártakódex: a vízjelből tudjuk, hogy Konstanzban (vagy esetleg Sankt Gallenben) másolták. Ez a kézirat tartalmazza egyedül a Zsigmond királynak szóló ajánlást, de azt kétszer is. Továbbá több olyan bevezető részt (*preambulumot*), amely a kommentárszerző hitvallásának tekinthető. Ez a második és egyben utolsó szövegváltozata a fordításnak, kommentárnak. A vatikáni szövegváltozathoz képest vannak benne eltérések, amelyeket részben azért hajtott végre, mert a címzett megváltozott. Serravalle számára ez nemcsak egy másik dedikáció írását jelentette, hanem az egész szöveg átgondolását abból a szempontból, hogy egy nagy hatalmú király fogja olvasni, aki számára egyrészt konkrét üzenetei vannak (alapvetően a dantei *Monarchia* szellemében), másrészt igyekszik megkímélni bizonyos részletektől. Így kihagyja a kommentárból azt a kellemetlen részt, amely egy másik német-római császárral, II. Friggyessel esett meg: az általa igazságtalan vád miatt megvakíttatott titkára és kancellárja, Pier della Vigna előtte követett el öngyilkosságot.

Feltehetőleg mindez az igyekezet hiába volt, hiszen Zsigmond valószínűleg ezt a neki dedikált művet sem olvasta, ahogy más itáliai szer-

¹³ Pok 16, 106–109: *una corda intorno cinta e che poi l'ebbe tutta [...] sciolta.*

zők (köztük Leonardo Bruni, Francesco Barbaro, Pierpaolo Vergerio, Maffeo Vegio) neki szentelt műveiről sem bizonyítható, hogy olvasta volna. Ez talán nem is az anekdotikussá vált tökéletlen latintudásán múlt, hanem hogy egy állandóan tevékeny és mozgásban lévő politikusnak nem volt prioritás elmélyedni egy sűrűn teleírt, ezeroldalas kódexben.

Csapodi Csaba „igénytelen kézirat”-nak nevezte az egri kódexet, amit bizonyosan úgy értett, hogy kevés és szerény, csupán anikonikus díszítéseket tartalmaz. Egyébként egyetlen másoló kéznek a nagyon szépen olvasható írását tartalmazza.¹⁴ Csapodi Csaba ezért feltételezte, hogy nem lehetett fejedelmi ajándék, de az bizonyos, hogy legalábbis ajándékterv volt. Jelenleg fehér Eszterházy-kötést visel, az eredeti kötésről nem tudunk semmit.

A szakirodalomban megalapozatlannak tekinthető érv, amikor a mindössze három kéziratról beszélve úgy vélik, hogy a műnek gyakorlatilag nem volt hatása. Hiszen tudunk olyan kódexekről, amelyekben fennmaradtak részletek, vagy olyanokról, amelyek léteztek, csak mára eltűntek: egy 15. századi, Rómában, a Casa di Dantében őrzött kódex a fordítás nagyobb részét tartalmazza, több szerzőtől származó glosszákkal. Továbbá tudunk két olyan, a 15., illetve a 16. századi Angliában leírt kódexről, amelyek közül az egyik az oxfordi könyvtárban Serravalle kommentárja volt, ezt John Leland humanista tanulmányozta. A másik pedig a fordítás, amely a 16. században fellelhető volt a délnyugat-angliai Wells könyvtárában, amelynek egyik alapítója az a Nicholas Bubwith volt, aki erre a munkára felkérte Serravallét. Ezenkívül a mű ismertségének még egy nyomát lehet találni: az egyik legfontosabb korai illusztrált nápolyi kódex (az ún. Filippino-kódex) glosszáiban kimutatható Serravalle-kommentárjának hatása.¹⁵

A csekély, mondhatni sporadikus recepció oka véleményem szerint nem pontosan az, amit Mátyus Norbert állít, aki szerint ez a felkérés nem valós igényt közvetített, és valójában a kor nem volt már kíváncsi a *Komédiára*.¹⁶ Hátterében sokkal inkább az a tény áll, hogy a többi itáliai

¹⁴ CSAPODI–CSAPODINÉ (1993: 135–136).

¹⁵ FERRANTE (2012a: 48).

¹⁶ MÁTYUS (2002: 23–42).

humanista, aki jelen volt Konstanzban, Dante külföldi megismertetését egyáltalán nem gondolta fontosnak. Ők Sankt Gallenben éppen az antik szerzők kézíratait fedezték fel, és számukra Dante ugyan az olasz irodalmi nyelv megteremtője volt, de nem állt az irodalmi kánon élén, nem volt stílusideál, így kulturális exportcikk sem.

Serravalle kommentárszerzői stratégiáiról

Fontosnak tartom árnyalni azt a szakirodalmi állítást, miszerint Giovanni Bertoldi egyszerűen csak kibővítette volna a Ferrarában hallgatott Dante-*lecturák* anyagát, és érdemben nem tett hozzá Benvenuto Da Imola kommentárjához, azt csak strukturálta, illetve más forrásokkal bővítette. Serravalle mesterének tekinti Benvenuto-t, *magister meus*nak nevezi a kommentárban, és tudatosan imitálja ezzel a mester-tanítvány viszonyba helyezkedéssel a Dante-Vergilius kapcsolatot, ami a *Komédia* több szintjén megmutatkozik. Biztosra vehetjük, hogy a Konstanzban Dante-kommentárt író Serravalle előtt ott volt kinyitva egy Benvenuto da Imola-kommentár, és nemcsak átvesz belőle, hanem reflektál is erre a szövegre, és olykor a legnagyobb tisztelettel ellentmond neki.

Van egy alapvető különbség azonban a két kommentár szemléletében, mégpedig, hogy Benvenuto da Imoláé egy laikus Dante-kommentár, Serravalléé pedig egy teológiai és morálfilozófiai célú fordítás és kommentár. Másrészt az újonnan bekerülő adatok, történetek többnyire Serravalle saját személyes élményeihez, ismereteihez köthetők: például elment Cumae-ba, és megállapította, hogy nincs is ott az Alvilág lejárata.¹⁷ Másrészt kimutatható benne nemcsak a vállalt és hirdetett erkölcsi célzat, amely az egyháziak kritikáját is magában foglalta, hanem az ehhez képest rejtettebb politikai érdeklődés is, annak ellenére, hogy a szakirodalom ezt apolitikus kommentárként tartja számon. Nyilvánvalóan a figyelem, amellyel Serravalle a kortárs politikusok működését követte, vezette őt arra, hogy Luxemburgi Zsigmondnak, a konstanzi zsinat előmozdítójának ajánlja a művet.

Zárásgondolatként: Serravalle kommentárja és *Komédia*-fordítása a 15. századi Dante-recepció egyik legfontosabb mérföldköve, mert ettől kezdve vált a *Komédia* Itálián kívül, és a polgári-kereskedő réteghez ké-

¹⁷ Ld. FERRANTE (2012b: 219–250).

pest magasabb társadalmi-kulturális kontextusban is valamelyest ismerteté.¹⁸ Értékét növeli a fordító bőséges kommentárja,¹⁹ amely a betűszerinti értelemre kíváncsi olvasót tökéletesen kiszolgálja, pontosabban kiszolgálhatta volna, ha szélesebb közönséghez eljut.

Források

BERTOLDI DA SERRAVALLE 1891

M. DA CIVEZZA – T. DOMINICHELLI (a cura di), *Giovanni Bertoldi da Serravalle: Translatio et comentum totius libri Dantis Aldigherii, cum textu italico Fratris Bartholomaei a Colle eiusdem Ordinis, nunc primum edita*, Prato, 1891.

Felhasznált irodalom

- BELLOMO 2004 S. BELLOMO, *Dizionario dei commentatori danteschi. L'esegesi della «Commedia» da Iacopo Alighieri a Nidobeato*, Biblioteca di Lettere italiane. Studi e testi 62, Firenze, 2004.
- CSAPODI–CSAPODINÉ 1993 CSAPODI Cs. – CSAPODINÉ GÁRDONYI K., *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*, Budapest, 1993.
- D'ALESSANDRO 2015 P. D'ALESSANDRO (a cura di), *Cola di Rienzo: In Monarchiam Dantis commentarium. Commento alla Monarchia di Dante*, Littera antiqua 20, Città del Vaticano, 2015.
- FERRANTE 2009 G. FERRANTE, *Il commento dantesco di Giovanni da Serravalle e l'ascendente benvenutiano: tra compilatio "d'autore" e riproduzione inerziale*, in: S. Brambilla – M. Fiorilla (a cura di), *La filologia dei testi d'autore. Atti del Seminario di Studi (Università degli Studi di Roma Tre, 3–4 ottobre 2007)*, Firenze, 2009, 153–177.
- FERRANTE 2012a G. FERRANTE, *Il "Comentum" dantesco di Giovanni Bertoldi da Serravalle nella redazione "imperiale" (1417). Recensio ed edizione critica (Inf. I–XIII)*, Napoli, 2012.
- FERRANTE 2012b G. FERRANTE, *L'"Inferno" e Napoli. Spazi personaggi e miti della catarsi negli antichi commenti danteschi*, in: G. Alfano – T. D'Urso (a cura di), *Boccaccio angioino. Materiali per la storia culturale di Napoli nel Trecento*, Bruxelles, 2012, 219–250.
- MÁTYUS 2002 N. MÁTYUS, *Sul commento di Giovanni da Serravalle alla Commedia*, *Verbum*, 4 (2002/1), 23–42.

¹⁸ FERRANTE (2009: 48).

¹⁹ SZABÓ (1966: 433).

- NUZZO 2024 A. NUZZO, *Coluccio Salutati De tyranno* című művének magyar kiadásához. *Dante Coluccio Salutati scriptoriumában*, *Antikvitás & Reneszánsz*, 14 (2024/2), 91–126.
- PAOLAZZI 1990 C. PAOLAZZI, *Giovanni da Serravalle espositore della commedia e Benvenuto da Imola (con nuovi accertamenti sul Laurenziano Ashb.839)*, in: AA.VV., *Signorie dei Malatesti. Atti della Giornata di Studi Malatestiani a San Marino (17 ottobre 1987)*, Rimini, 1990, 5–37.
- SZABÓ 1966 SZABÓ M., *Giovanni Serravalle latin Divina Commedia-fordítása és kommentárja az egri Serravalle-kódexben*, in: Kardos Tibor (szerk.), *Dante a középkor és a renaissance között*, Budapest, 1966, 433–464.
- WRANA 2015 M. WRANA, *Dante latinizzato: traduzione latina come una forma particolare di commento alla Commedia*, in: J. Kelemen – J. Nagy (a cura di), *Atti del Convegno Internazionale Commentare Dante oggi*, Budapest, 2015, 167–181.

The Latin translation of Dante and a commentary dedicated to King Sigismund (1417).

Giovanni da Serravalle's commenting strategies

The present article deals with the Dante Codex in the Archdiocesan Library of Eger, which contains the complete Latin translation of the Commedia by Giovanni da Serravalle (c. 1350–1445), Bishop of Fermo, with his commentary on the Inferno, both of which were written during the Council of Constance.

First, I will examine the simplistic and negative opinions that have been invoked to dismiss the translation, the commentary, and the codex itself as insignificant from various points of view. I will also investigate why the book failed to achieve its intended purpose, i.e., to provide a useful tool for those who did not know the Italian vernacular but had studied Latin grammar, such as 'Germans, Gauls, English, Czechs, Hungarians, Slavs, Poles, Hispanics, Portuguese, Castilians, etc.' —in making Dante's poetry accessible and promoting the moral and theological teachings of the 'theologian poet'.

Keywords: Giovanni Bertoldi da Serravalle, Dante Alighieri, *Commedia*, Latin translation, commentary